

Διάσταση απόψεων για τον Εμφύλιο

Δεν θα επιστρέψου

ΟΤΑΝ ΔΗΜΟΣΙΕΥΑΜΕ ΤΟ ΑΡΘΡΟ ΜΑΣ ΣΤΑ «ΝΕΑ», ΤΟΝ ΠΕΡΑΣΜΕΝΟ ΜΑΡΤΙΟ, ΔΕΝ ΜΠΟΡΟΥΣΑΜΕ ΝΑ ΦΑΝΤΑΣΤΟΥΜΕ ΟΥΤΕ ΤΟ ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΝ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑΣ ΓΙΑ ΤΟ ΘΕΜΑ, ΑΛΛΑ ΟΥΤΕ ΤΗΝ ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΗ ΚΑΙ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΙΚΗ ΦΟΡΤΙΣΗ ΠΟΥ ΠΡΟΞΕΝΕΙ ΑΚΟΜΗ Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΑΥΤΗ

Γράφουν ο Στάθης Καλύβας και ο Νίκος Μαραντζίδης

«Διάλογος για την Ιστορία» είχε, αναμφισβήτητα, κάποιες άτυχες στιγμές. Ορισμένες παρεμβάσεις προέκριναν έναν συντηρητικό και αμυντικό λόγο, ο οποίος καταγγέλλει αντί να συνδιαλέγεται, κατεχόμενος από τη μεταφυσική αγωνία πως κάποιες αντιλήψεις θα ανατραπούν και θα επιστρέψουμε στα «πέτρινα χρόνια» της μετά τη Βάρκιζα εποχής!

Εμείς απλώς σημειώνουμε την έντονη ομοιότητα που παρουσιάζει ο λόγος αυτός με τον αντίστοιχο ακραίο λόγο που αναπτύσσεται συνήθως γύρω από τα «εθνικά θέματα» (Κυπριακό, Μακεδονικό κτλ.). Ανάγοντας τη θεματολογία του (το Έθνος για τους μεν, την Εθνική Αντίσταση για τους δε) σε ιερό – και όχι ιστορικό – αντικείμενο, ο λόγος αυτός προάγει ένα είδος συλλογικής πίστης, που δεν ανέχεται καμία παρέκβαση και δεν διστάζει να κατακεραυνώσει δημόσια τις κριτικές προσεγγίσεις και τους φορείς τους ως άτομα ελλιπούς πατριωτισμού.

Η συμβολή του διαλόγου

Παρά τις ατυχείς στιγμές του, ο διάλογος για την Ιστορία συνέβαλε θετικά στο εύρος του προβληματισμού και στην ανάδειξη σημαντικών θεμάτων για την κατανόηση της δεκαετίας του '40. Ζητήματα έως τώρα ταμπού, όπως η βία ή ο δωσιλογισμός, μπήκαν ψηλά στην ατζέντα της συζήτησης, με διαφορετικές αλλά εξίσου γόνιμες προσεγγίσεις. Φυσικά, ο διάλογος δεν περιορίζεται στις στήλες των εφημερίδων και, υπό αυτό το πρίσμα, το συνέδριο που διοργάνωσε το Δίκτυο για τη Μελέτη των Εμφυλίων Πολέμων στη Σαμοθράκη απέδειξε πως η επιστημονική κοινότητα μπορεί να συνδιαλέγεται με γόνιμο και δημιουργικό τρόπο.

Θα περιοριστούμε, λόγω χώρου, σε έξι βασικά σημεία της συζήτησης.

1 Η μεθοδολογία της έρευνας

Μας ασκήθηκε κριτική πως η μεθοδολογία που προκρίνουμε είναι «αποσπασματική», «πολυαιτιακή» και οδηγεί στον αγνωστικισμό και τον ανορθολογισμό! Ο εμφύλιος, όμως, είναι πολυσύνθετο και πολύπλευρο ιστορικό φαινόμενο και προέχει η όσο το δυνατό ακριβέστερη ανασύνθεσή του και η κάλυψη των τεράστιων πραγματολογικών κενών που εξακολουθούν να ταλανίζουν την έρευνα.

Κάποιοι προτάσσουν την ερμηνεία της έρευνας, εμείς όμως θεωρούμε πως οι βεβιασμένες ερμηνείες είναι δείγμα προχειρότητας. Γι' αυτόν ακριβώς τον λόγο προκρίνουμε τις λεπτομερείς τοπικές έρευνες, νομό-νομό. Ας μην ξεχνάμε πως καμία ερμηνεία δεν μπορεί να θεωρηθεί ιερή, άρα και μη αναθεωρήσιμη. Ο αποκλεισμός της φρέσκιας ματιάς, της καινούργιας ανάγνωσης, των νέων στοιχείων, δεν σημαίνει τίποτα άλλο από επιστημονική στειρότητα. Όσοι προσδίδουν στον όρο αναθεώρηση αρνητικό περιεχόμενο, ξεχνούν πως αποτελεί ανάθεμα μόνο στον κόσμο του δόγματος και της τυφλής πίστης.

Ορισμένοι αναλώνονται σε δίκες προθέσεων: π.χ., προάγουμε τη θεωρία «των τριών γύρων», «εξαγνίζουμε» τους δωσιλογούς», μας ενδιαφέρει η ενοχοποίηση όσων «πολέμησαν τον κατακτητή και σκέφτηκαν μια κοινωνία χωρίς εκμετάλλευση!!!». Εμείς υπενθυμίζουμε πως η επιστημονική έρευνα κρίνεται με βάση τα στοιχεία που συνεισφέρει, όχι τις δήθεν προθέσεις των φορέων της. Άλλωστε, το να υπογραμμίζει κάποιος την ποιότητα των νέων ερευνών και να επισημαίνει τα κενά που αυτές καλύπτουν, δεν σημαίνει συλλήβδην απόρριψη των παλαιότερων ερευνών. Το αντίθετο.

Τελικά, στο θέμα της μεθοδολογίας υπάρχουν, όπως είναι φυσικό, διαφορετικές εκδοχές και προτιμήσεις. Ας μην ξεχνάμε, όμως, πως κεντρικό κριτήριο εγκυρότητας αποτελούν οι δημοσιεύσεις σε επιστημονικά περιοδικά και εκδοτικούς οίκους όπου ισχύουν αυστηροί κανόνες επιλογής. Και από την άποψη αυτή, άλλοι υστερούν και όχι εμείς.

Μακρόνησος 1949. Το στρατόπεδο «φιλοξένησε» και προσπάθησε να αναμορφώσει με τη βία το φρόνημα χιλιάδων στρατιωτών και πολιτών από το 1947 ως τα τέλη της δεκαετίας του '50, αποτελώντας ένα από τα χαρακτηριστικά του μετεμφυλιακού κράτους

2 Η περιοδολόγηση

Αρκετή κριτική δέχθηκε η θέση μας για την περιοδολόγηση του Εμφυλίου και την τοποθέτηση της έναρξής του στα χρόνια της Κατοχής. Μια τέτοια παραδοχή δεν υποδηλώνει την αποδοχή της θεωρίας των τριών γύρων, η οποία πάντως δεν είναι αυτομάτως περισσότερο σωστή, ή λανθασμένη, από προσεγγίσεις που αποδίδουν τον εμφύλιο πόλεμο στη λευκή τρομοκρατία, στην Ιντέλιτζενς Σέρβις ή στον ιδιόρρυθμο χαρακτήρα του Νίκου Ζαχαριάδη. Το σύνολο των στοιχείων που διαθέτουμε (αριθμός και ένταση των συγκρούσεων, αριθμός των εμπλεκόμενων και των θυμάτων) επιτρέπει να μιλάμε για έναν εμφύλιο πόλεμο που άρχισε τα χρόνια της Κατοχής. Φυσικά, οι αντίπαλοι του

ΕΑΜ δεν είναι μόνο οι συνεργάτες των Γερμανών και τα τάγματα ασφαλείας, όπως μερικοί ισχυρίζονται, αλλά από το 1943 και μετά όλες οι μη ΕΑΜικές αντιστασιακές οργανώσεις, μοναρχικές και αντιμοναρχικές, δεξιές και μη: ΕΔΕΣ, ΕΚΚΑ, ΠΑΟ, «Αντωνταουσικοί», ΕΣ, ΠΕΑΝ, Ιερή Ταξιαρχία, Εθνική Δράση, ΕΟΚ, ΡΑΝ κ.ά. Μερικοί έχουν την τάση να διαφωνούν με τους όρους: να μην το πούμε, λένε, εμφύλιο πόλεμο, να το πούμε εμφύλιες συγκρούσεις. Τι αλλάζει πράγματι, δεν το κατανοούμε. Αυτό που έχει σημασία είναι πως οι δύο έννοιες, Αντίσταση και Εμφύλιος, συνδέονται στενά και πως από το 1943 και έπειτα είναι αδύνατο να κατανοήσει κάποιος τη μία απολύτως ανεξάρτητα από την άλλη.

3 Ο δωσιλογισμός

Ασκήθηκε κριτική για την αντιμετώπιση, εκ μέρους μας, των συγκρούσεων των ταγμάτων ασφαλείας με τον ΕΛΑΣ, ως μέρους ενός εμφυλιακού σκηνικού και όχι με βάση το δίπολο Κατοχή-Αντίσταση. Ουδείς όμως υποστήριξε, όπως εσφαλμένα αναφέρθηκε, πως «τα αντίποινα του Στρατού Κατοχής και η δράση των ταγμάτων ασφαλείας προκλήθηκαν από τη δράση του ΕΑΜ και του ΕΛΑΣ» και πως η αριστερή βία υπήρξε «γενεσιουργός αιτία των ταγμάτων ασφαλείας». Ωστόσο, το αν και κατά πόσον ένα σημαντικό κομμάτι του ελληνικού πληθυσμού συνεργάστηκε με τους κατακτητές αντιδρώντας σε κάποιες πρακτικές του ΕΑΜ, ή όχι, αποτελεί ζήτημα προς διερεύνηση και δεν μπορεί να αποκλεισθεί από την έρευνα, μόνο και μόνο γιατί φοβόμαστε τα ενδεχόμενα πορί-

σματά της. Τονίστηκε, επίσης, πως τα τάγματα είναι δημιουργήματα των Γερμανών για δικούς τους λόγους (οικονομία γερμανικού αίματος κτλ.). Συμφωνούμε. Το ερώτημα είναι τι ώθησε τόσους Έλληνες να συνταχθούν με τους Γερμανούς, τη στιγμή που η χώρα μας ουδέποτε είχε μαζικό φασιστικό κίνημα όπως άλλες ευρωπαϊκές χώρες, ούτε έχαιραν οι Γερμανοί ιδιαίτερης δημοτικότητας στην κατεστραμμένη Ελλάδα. Η απάντηση είναι πως όπως οι Γερμανοί χρησιμοποιούσαν τους Έλληνες για τους δικούς τους σκοπούς, έτσι και κάποιοι Έλληνες αξιοποίησαν τους Γερμανούς για την προώθηση των δικών τους στόχων.

Η δραματική, δε, αύξηση του αριθμού των ατόμων που εξοπλίστηκαν από τους Γερμανούς λίγο πριν την Απελευθέρωση, μόνο τυχαία δεν μπορεί να θεω-

ρηθεί. Ούτε, βέβαια, η γεωγραφική ανισοκατανομή των εξοπλισμένων. Στην Πελοπόννησο ή στη Μακεδονία, στις αρχές του '44, δεκάδες χωριά και χιλιάδες άνθρωποι εξοπλίζονται, προκειμένου να αντιμετωπίσουν τον ΕΛΑΣ. Μόνο στους Νομούς Κοζάνης και Γρεβενών το καλοκαίρι του '44, το ίδιο το ΚΚΕ επισημαίνει πως εξοπλίστηκαν από τους Γερμανούς πάνω από 52 χωριά! Στην Αθήνα όλες οι μη ΕΑΜικές οργανώσεις συνασπίστηκαν για να αντιμετωπίσουν τον ΕΛΑΣ και οι επαφές με τα τάγματα και τις αρχές ασφαλείας εμφανώς πύκνωναν όσο πλησίαζε η ώρα της Απελευθέρωσης.

Αν όλοι αυτοί αποφάσισαν να συνεργαστούν με τους Γερμανούς το 1944, με σκοπό να υπηρετήσουν το καταρρέον Ράιχ, τότε ο αριθμός των πλιθίων πρέπει να ήταν εξαιρετικά υψηλός στην

με στα πέτρινα χρόνια

4 Η βία

Οι πόλεμοι, και δη οι εμφύλιοι, παράγουν μαζική βία και η μελέτη της βίας αυτής είναι σημαντικό κομμάτι της γενικότερης έρευνας των εμφυλίων. Σε κάποιους δεν αρέσει η μελέτη της βίας. Τους παραπέμπουμε στην (πλούσια) διεθνή βιβλιογραφία. Άλλοι ενοχλούνται από την αναφορά στην αριστερή βία. Δυστυχώς, η αριστερή βία αποτελεί πραγματικό περιστατικό. Οι πρόσφατες έρευνες, ούτε ασχολούνται αποκλειστικά με την αριστερή βία ούτε περιορίζουν το φαινόμενο ΕΑΜ στη βία που αυτό άσκησε. Πρέπει, όμως, να υπογραμμιστεί πως αν η μελέτη, π.χ., της Μακρονήσου δεν ενοχλεί – και ορθά – κανένα πλέον, το ίδιο δεν συμβαίνει με τη μελέτη της αριστερής βίας, για την οποία, μάλιστα, γνωρίζουμε πολύ λιγότερα πράγματα. Τέλος, κάποιοι ενοχλούνται από την παράθεση αριθμών, όπως όμως η μελέτη της εκλογικής συμπεριφοράς προϋποθέτει ποσοτικά στοιχεία, χωρίς βέβαια να εξαντλείται σε αυτά, το ίδιο ακριβώς ισχύει και για τη μελέτη της βίας – κάτι προφανές στη διεθνή βιβλιογραφία.

Ελλάδα της δεκαετίας του '40... Ανάλογα ισχύουν για τους Σλαβομακεδόνες που συνεργάστηκαν, ή και εξοπλίστηκαν από τις ιταλικές και βουλγαρικές αρχές κατοχής και από το 1944 και έπειτα εντάχθηκαν στο ΕΑΜ-ΕΛΑΣ.

Το μεταπολεμικό κράτος βολέυτηκε με το δίπολο πατριώτες-προδότες, κατατάσσοντας τους στους δεύτερους. Αρκούμαστε εδώ να επισημάνουμε πως και αυτό είναι ένα σχήμα με καθαρά πολιτική χρήση. Κάποιοι μας μέμφθηκαν γιατί εξετάζουμε τον δωσιλογισμό «κλινικά». Η έρευνα, όμως, δεν συμβαδίζει με την αφοριστική γραφή. Η ερμηνεία σύνθετων και κυρίως μαζικών φαινομένων, όπως υπήρξε η συνεργασία με τους Γερμανούς, απαιτεί προσεγγίσεις και εργαλεία που υπερβαίνουν τα απλουστευτικά σχήματα τύπου «πατριώτης-προδότης».

5 Η φύση της πολιτικής συμμετοχής

Ζήτημα προς διερεύνηση αποτελεί η συμπεριφορά των απλών ανθρώπων, που βέβαια δεν λειτουργούν ως μονολιθικό μπλοκ. Ένα ερώτημα είναι και το πώς το ΕΑΜ αναδείχθηκε σε ηγεμονική δύναμη στην κατεχόμενη Ελλάδα. Σίγουρα, πάντως, το γεγονός ότι εκατοντάδες χιλιάδες άνδρες και γυναίκες συμμετέχουν στις ΕΑΜικές οργανώσεις, κατεβαίνουν σε συλλαλητήρια και ψηφίζουν στις εκλογές της ΠΕΕΑ, δεν αποδεικνύει από μόνο του τίποτε, αν λάβει κάποιος υπόψη τις ελάχιστες επιλογές που είχαν οι άνθρωποι αυτοί. Προφανώς κάποιοι ταύτιστηκαν ιδεολογικά με το ΕΑΜ, αλλά όπως δείχνουν πολλές πρόσφατες τοπικές έρευνες, άλλοι εξαναγκάστηκαν να το υποστηρίξουν ή λειτούργησαν καιροσκοπικά. Πού, πόσοι, τότε και σε ποιο βαθμό παραμένουν θέματα προς διερεύνηση και απαιτούν την απομάκρυνση από σαηνευτικές βεβαιότητες, που όμως δεν αντιστοιχούν στην πραγματικότητα. Συμπερασματικά, τα πραγματολογικά στοιχεία δεν μπορεί να θεωρηθούν αμελητέα – ή άχρηστα – επειδή οι υπάρχουσες ερμηνείες κινούνται, δήθεν, σε ένα ανώτερο και πιο αφηρημένο επίπεδο, ασχολούνται με τη «μεγάλη ιστορία» και παραβλέπουν τα εμπειρικά στοιχεία ως «λεπτομέρειες».

Δεκέμβρης 1944. Η Αστυνομία ετοιμάζεται να χτυπήσει συγκέντρωση του ΕΑΜ στην πρόσφατα απελευθερωμένη Αθήνα. Αποτέλεσμα, η Συνθήκη της Βάρκιζας και ο αφοπλισμός του ΕΛΑΣ. Οι γενικευμένες διώξεις αριστερών που θα ακολουθήσουν σηματοδοτούν τον Εμφύλιο Πόλεμο του 1946-1949

6 Ερμηνείες

Προσπαθώντας να δούμε τα πράγματα με μονολιθικό τρόπο και ανάγοντας τα πάντα στις πολιτικές και στρατηγικές επιλογές των ηγεσιών ή του διεθνούς παράγοντα, οδηγούμαστε σε σειρά αδιεξόδων: με μια τέτοια οπτική, για παράδειγμα, το ΚΚΕ των ετών 1943-1946 μοιάζει με τρελό καράβι (η φράση ανήκει στον Φ. Ηλιού) που τη μια μέρα επιλέγει την οδό της σύγκρουσης και την άλλη, αυτήν του συμβιβασμού. Υπάρχει, λοιπόν, η ανάγκη ενός νέου ερμηνευτικού υποδείγματος για τον εμφύλιο πόλεμο, το οποίο χωρίς να εγκλωβίζεται στη θεωρία των τριών γύρων θα ξεπερνά την αμχανία κατανόησης του Εμφυλίου κατά την περίοδο της Κατοχής. Προς αυτήν την κατεύθυνση συμβάλλει η σύζευξη των τριών διαστάσεων του εμφυλίου πό-

λέμου: της τοπικής, της εθνικής και της διεθνούς. Κάθε διάσταση επηρεάζει τις άλλες δύο, αλλά διατηρεί ταυτοχρόνως και την αυτονομία της.

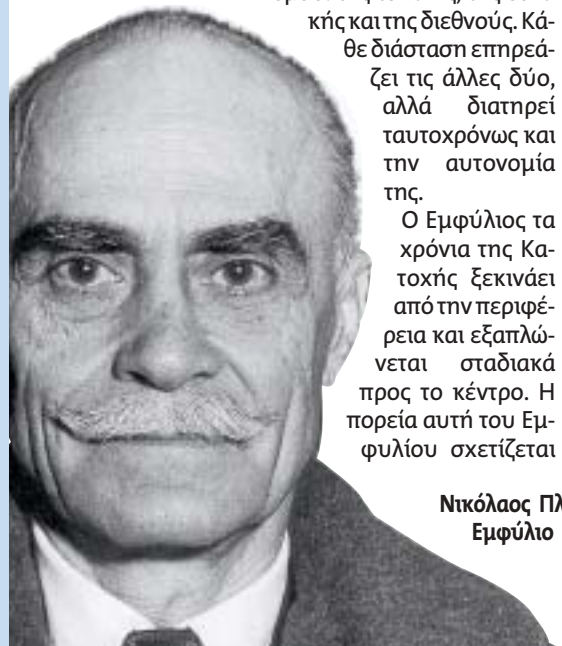
Ο Εμφύλιος τα χρόνια της Κατοχής ξεκινάει από την περιφέρεια και εξαπλώνεται σταδιακά προς το κέντρο. Η πορεία αυτή του Εμφυλίου σχετίζεται

με τη δυναμική που παίρνει η ένοπλη σύγκρουση των οργανώσεων στην περιφέρεια, σε τοπικό επίπεδο. Με άλλα λόγια, ο Εμφύλιος δεν ξεκινά απαραίτητα επειδή υπάρχει στην ηγεσία του ΚΚΕ σχέδιο εγκαθίδρυσης κομμουνιστικής εξουσίας, αλλά και επειδή οι «ανάγκες» των ένοπλων οργανώσεων για μονοπώληση του ελέγχου στην περιοχή της δράσης τους μοιάζει να είναι άκαμπτες. Οι πόροι (άνδρες, όπλα, σφαίρες, τρόφιμα) δεν επαρκούν και οι τοπικοί ηγέτες δεν δείχνουν διατεθειμένοι να τους μοιραστούν. Στην πορεία, θα διαμορφωθεί μια κατάσταση εκτεταμένων εμφυλιακών συγκρούσεων, ανεξάρτητα από το αν ήταν στις αρχικές προθέσεις των οργανώσεων.

Οι συγκρούσεις θα προκαλέσουν απώλεια εμπιστοσύνης, διευρύνοντας επιπλέον παλαιότερες καχυποψίες και έχθρες ανάμεσα στους πληθυσμούς. Επειδή, όμως, οι μεγάλες αντιστασιακές οργανώσεις αποτελούν ένα είδος πυκνών θεσμικών δικτύων, που ενώνουν το κέντρο με την περιφέρεια, δεν υπάρχουν στεγανά. Ό,τι συμβαίνει στην περιφέρεια μεταφέρεται – συνήθως παραμορφωμένα – προς το κέντρο, δηλαδή στις πολιτικές ηγεσίες ή και σε άλλες περιφέρειες. Προσδευτικά, η λογική της σύγκρουσης κατευθύνει και τον τρόπο σκέψης των κεντρικών πρωταγωνιστών. Τα πεδία εμπιστοσύνης που είχαν διαμορφωθεί στο πλαίσιο του αντιφασιστικού αγώνα, αρχίζουν να χάνονται και στο κέντρο. Όσο πλησιάζει η ώρα της απελευθέρωσης, ΕΑΜικοί και μη ΕΑΜικοί συσπειρώνονται, εν όψει μιας επικείμενης μεγάλης αναμέτρησης που αφορά πλέον καθαρά την εξουσία. Από περιφερειακή, η

σύγκρουση μετατρέπεται σε εθνική. Μετά τη Βάρκιζα, η σύγκρουση θα αποκτήσει εκ νέου τον περιφερειακό χαρακτήρα της, με άλλους συσχετισμούς δυνάμεως αυτήν τη φορά. Το κεντρικό κράτος αδυνατεί να ελέγξει την περιφέρεια, όπου εμφανίζεται κατά κύριο λόγο η δράση των οργανώσεων της άκρας δεξιάς. Λίγο αργότερα, την περίοδο 1946-1949, η σύγκρουση θα ξαναπάρει τα εθνικά της χαρακτηριστικά.

Αυτό που διαφοροποιεί τις περιόδους σχετίζεται με το ειδικό βάρος κάθε διάστασης μέσα στη σύγκρουση. Στην πιο «αποκεντρωμένη» πρώτη περίοδο, η τοπική διάσταση αποτελεί την κύρια πηγή των συγκρούσεων, ασύμβατη με τη λογική που επιβάλλει η διεθνής διάσταση της αντιφασιστικής συνεργασίας (αν και συμβατή με την επίσης διεθνή διάσταση του επερχόμενου ψυχρού πολέμου). Όσο, όμως, πλησιάζει το τέλος του πολέμου, οι τρεις διαστάσεις δείχνουν να υπαγορεύουν τον ίδιο προσανατολισμό στις αποφάσεις των υποκειμένων, τη σύγκρουση. Στην περίοδο της «λευκής τρομοκρατίας», η βία στην περιφέρεια είναι ασύμβατη – και πάλι – με τις λογικές συμβιβασμού που έχουν υιοθετηθεί στο κέντρο. Από το 1946 και έπειτα, οι τρεις διαστάσεις διαπνέονται από την ίδια λογική. Είναι, λοιπόν, κατανοητό πως κάποιοι μπορεί να θεωρούν πως την περίοδο 1943-1944 δεν υπάρχει εμφύλιος πόλεμος επειδή τα ηγετικά κλιμάκια του ΚΚΕ, ή η κυβέρνηση του Καΐρου δεν έχουν αποφασίσει κάτι τέτοιο. Η πραγματικότητα της εμφυλιακής σύγκρουσης, όμως, δεν καθορίζεται τόσο από το πόσο μολύβι καταναλώνεται στα πρακτικά των συνεδριάσεων των πολιτικών ή υπουργικών γραφείων, αλλά κυρίως από το πόσο μολύβι ξερνούν οι κάννες των όπλων. Και το 1944, η ποσότητα του μολυβιού που καταναλώνεται στην ελληνική ύπαιθρο είναι τόσο μεγάλη, που μόνο η λέξη Εμφύλιος μπορεί να περιγράψει το δράμα.

Νικόλαος Πλαστήρας. Ο νικητής των πρώτων εκλογών μετά τον Εμφύλιο Πόλεμο. Προσπάθησε να εξομαλύνει το τοπίο μετά τη σύγκρουση, χωρίς όμως υποστήριξη από τον κρατικό μηχανισμό. Το κεντρικό διάλειμμα της διακυβέρνησής του ακυρώθηκε γρήγορα από τις κυβερνήσεις που ακολούθησαν